

Kriza Ildikó

Hová tűnt a fekete sereg?

Mátyás magyar király zászlaját látá,

Jó lovának száját futni bocsátá.

Zrínyi Miklós, 1657

A Mátyás királyról szóló rendkívül gazdag népköltészet egyik ága a legyőzhetetlen király háborúskodásáról, csatáiról, húséges katonáiról és a fekete seregről szól, kevésbé magyar, mint szerb, szlovén, bolgár nyelven. A történészek sok kérdőjelet tesznek a fekete sereg nevének eredetéhez, de a néphagyomány nem időzik filológiai kérdéseknél, szóhasználata egyértelmű, ha a nagy tekintélyű, verhetetlen uralkodóról és híres katonáiról szól. Mátyás király korából nincs adat a fekete sereg kifejezésre, de annál több a létezésére, tetteire. A sokféle szakirodalom összesítésekor Fenyvesi László elfogadja azt a feltevést, ami szerint Mátyás király halálakor a katonák vállára tett fekete posztó használata után alakult ki az elnevezés. A szájhagyományban megőrzött események történeti előzménye legtöbbször kérdéses. A népköltészet tudatos gyűjtése a 19. században kezdődött, a korábbi évszázadok alkotásai töredékesek. Azt tudjuk, hogy Mátyás király korában históriás énekek szóltak a csatákról, fontos eseményekről, ezzel szórakoztatták a lakomák idején vagy békés napokon az egybegyűlteket. Az adatszerűség ott még megtalálható, számos esetben a megtörténhetett esetek megőrzőjének vélhető. Az öt évszázad során kialakult népköltészet igazi poétikai érték, megannyi változattal, sajátos helyi formával, az adott közösség tudatvilágát tükrözve.

A Mátyás-hagyomány, ami a Kárpát-medence és Balkán népeinél mindennél megtalálható, sok közös és ugyanannyi egyedi sajátossággal bír. A magyar nyelvű népköltészethez hasonló gazdag és sokrétű folklórral a szlovének büszkélkedhetnek. Ők is saját népük fiának tartják Mátyás királyt, és különböző műfajokban szólnak életéről, dicsőítik tetteit. A szakemberek szerint Mátyás király nem véletlen kapott megkülönböztetett helyet a szlovén népköltészetben. Ennek egyik oka, hogy szemben a kortárs III. Frigyessel, a térség császárával, Mátyás király békét teremtett, győztes csaták után a katonákat hazaengedte, a zsoldot megfizette, továbbá a helyi kiskirályokkal viaskodó egyszerű emberek (adózők) pártjára állt, őket segítette, megvédte őket a török támadások idején.

A szlovén folklór sok kapcsolatot mutat a magyar hagyománnyal, de esetenként olyan archaikus elemeket is megőrzött, amelyeket a 19–20. századi magyar gyűjtések már nem tudtak rögzíteni. Azokat az eseményeket élte a szájhagyomány, amelyek az adott közösségben elfogadottak voltak, és amelyek könnyen kapcsolhatók az egykori uralkodó személyiségéhez. Ezért lehetséges, hogy királlyá választásától haláláig megannyi racionális és természetfeletti motívum található a Mátyás királyról szóló népköltészetben. Magyarul mondák, szlovénül viszont énekek hirdetik a királyválasztás csodáit, a török fogságból történt szabadulást, a balsikerű házasság miatti halálát és pokoljárását. A szlo-

vén folklór különösen gazdag és változatos a halála után visszatérő, utódokat megsegítő hős megjelenítésénél.

A magyar hagyományban is sokáig élt a Mátyás király visszatérését említő toposz, de a történeti hősök közül inkább Csaba királyfit tartja visszatérő hősnak. A töredékes adatok azonban arra utalnak, hogy a magyar hagyományban évszázadokon át élt Mátyás király visszatérésének gondolata. Az 1681-ben leírt vers, *Thököly haditanácsa* visszavárja a királyt. Idézem: „Válasszunk egy királyt, / Ezzel nem csinálunk első históriát. / Hívjuk ki magunkhoz nemzetünknek fiát, / Támasszuk fel azon magyar Mátyás királyt!” A 17. század nagy hatású költője, híres hadvezére, Zrínyi Miklós előbb a Mátyás-elmélkedésekben, majd *Az török áfium ellen való orvosságban* nemcsak reálpolitikusként mutatja be Mátyás királyt, hanem a korabeli népköltészetet ismerve írja, hogy a török ha „Mátyás magyar király zászlaját látá, jó lovának száját futni bocsátá”. Thaly Kálmán a *Mátyás álma* c. versében a visszatérő hősről szól: „Még fölébred mély álmodása / hogy a magyar népet ismét nagyinak lássa”. Folklór-forrásokat kutatva Ipolyi Arnold talált egy 1850 táján közölt ponyvát, amelyben a visszatérő igaz hős, népét megsegítő király alakjára bukkan: „régí Mátyás király, hogyha *felkelne* / mint sebes eső rajtunk könyvezne, / és szép szemével, ha reánk nézne / sok gonosztól méltán büntetne”.

A visszatérő hőst a szlovén népköltészet sokkal szívesebben jeleníti meg, mint a magyar, és hirdeti, hogy Mátyás király nem halt meg, csak alszik, és visszatér megsegíteni a népét, ha eljön az ideje. A visszatérő hős mondaköre egész Európában ismert, mindenütt a nemzeti hős nevét említik. Figyelemre méltó, hogy a szlovén folklórban különösen sok változat említi mindig Mátyás királyt. Közel száz mondát ismerünk, amelyek közül néhányat említek. A leg-egyszerűbb történet szerint Mátyás király a csatában elfáradt, leült, asztalra hajtotta fejét és elaludt. Vele együtt alszik a fekete sereg. Amikor ébresztgették, azt mondta, hogy csak akkor kel fel, ha a szakálla háromszor (hétszer) körbeéri az asztalt. Ébredését csodás jelek fogják előre jelezni.

Ivan Grafenauer kutatásai alapján tudjuk, hogy Mátyás király különös képességű, mitikus hős, legyőzhetetlen hadvezér, aki a világbíró kardjával mindenütt győzedelmeskedett, meghódította a világot. Az egyik mese szerint elhatározta, hogy az eget ura lesz. Katonái elkezdtek ostromolni az eget. Erős villámlás, dörgés lett a válasz, és megremegett a föld. A katonák ijedtükben a földre estek, és kérték az Istent, hogy óvja meg őket. Az Isten azonnal ködfelhőt borított rájuk, ami magas hegygé lett, és máig is ott alszanak. Egyszer egy diák bejutott hozzájuk, és látta az alvó Mátyás királyt meg a katonáit. A szakálla háromszor érte körbe az asztalt. Próbálta kelteni, de az őt azt mondta, hogy csak akkor ébred fel, ha a szakálla hétszer kerüli meg az asztalt.

Más monda szerint Mátyás király katonai diadalát Isten segedelmével érte el. Nála szolgált Jézus Krisztus, aki egy év eltelte után kérte a bérét. Azt kérte, hogy annyi földje legyen, amit az Isten szolgálja és szolgálólánya egy nap alatt bejár. Másnap reggel felkelt a Nap, az Isten szolgálja bejárta estig az egész Földet, majd a Hold, az Isten szolgálólánya jött, ő is bejárta a világot. Mátyás rájött, hogy Jézus az egész világot magának akarja, ezért hadat üzent ellene. Mátyás király serege indult a csatába, de Jézus mennydörgéssel, villámlással, kegyetlen égzengéssel válaszolt. A katonák beleremegtek, megadták magukat,

földre borultak. Jézus azonnal hegyet borított rájuk. Máig ott alszanak, és addig ott lesznek, amíg a világon nem lesz több szarka, csupán egyetlen Isten és egyetlen király. Az alvó király népszerű motívuma a szlovén díszítőművészetben méhkaptáron, ládán, más egyebütt is megjelenik, faragottan vagy festve.

A világbíró Mátyás királyról Kállósemjén mesemondója, Pál Ferenc elmondta Erdész Sándornak, hogy „egyszer az urak nagy sereggel jöttek Mátyás király ellen. Ütötték, verték a sereget, a hollós sereget. Ahogy hajtották őket, nagyon hullott a nép, nekihajtották őket a hegynek, elnyelte. Belülről kiabáltak, hogy nyíljon meg a hegy. Mátyás király ott maradt száz vitézével. A fekete sereg lemaradt, őket mind legyilkolták, odavesztek. Onnan nem jött ki senki, nem tudott róluk senki semmit, elnyelte őket a hegy. A kapunál állt a poszt (őr). A barlangban vót egy asztal, kőből kifaragva, azon ettek. Mátyás király gondnak adta a fejét. »Hová, mivé letetek? Mi lesz veletek?« Majd egyszer azt mondta, hogy ha szakálla az asztalon kétszer körülér, akkor fognak kimenni. Egyszer jött egy kovácsmester, eltévedt. Hova tévedt? A nagy iszonyú barlangba. Bement. A poszt aludt. Széjjelnézett. Megyén szobáról szobákra. Mátyás királyt ott találja az asztalnál, de olyan szakálla volt, hogy majdnem körbeérte az asztalt. Fölébredt. Kérdte: – A hangyák mászkálnak még a hegytetőn? – Még mászkálnak – mondta. (Vagyis az ellenség keresi őket.) Na, pihenjünk még – mondta a király. – Ne emlegess minket.” A mesélő még azt is hozzátette, hogy aki meglátta a barlangban alvó királyt, kapott vagy elvitt egy véka aranyat, ami a fenti világban porrá vált.

A magyar népköltészet máig hű maradt Mátyás királyhoz, és a 20. században népszerű gyilkosság-mondák hőségévé tette. Szabolcsi falvakban napjainkig él a monda, amely szerint a királyt katonái mentik meg a szorult helyzetében. A hűséges kapitánya tudta, ha bajba kerül a király, gyűrűt küld neki. A segítség akkor nem késhet. A turóc-völgyi Felsőfaluban jól ismerték azt a vendéglőt, ahol a pénzes emberek nyomtalanul eltűntek. Meghallotta a hírt Mátyás király, és szokásos módon álruhában betért a vendéglőbe. A vacsora árát máriással (aranypénz) fizette. A gyűrűjét a szolgálónak átadta, aztán menni akart, de a kocsmáros bezárta. A gyilkos késtől gyors katonája mentette meg, aki a gyűrűt meglátva, tudta, a segítség nem késhet. A turóci kapitány berontott a kocsmába, megmentette a királyt. Mesés jutalmat kapott a hírvívő és Turóc kapitánya.

A 19–20. században feljegyzett mesék és mondák a szájhagyomány törvényei szerint formálódtak. A történeti személy erejét, hitelességét reális és természetfeletti tulajdonsággal tetézik, az ismert toposzokat az adott hőshöz igazítják. Az egyszerű emberekkel közös életet élő uralkodó személyisége jellemzi a népköltészetben megjelenített Mátyás királyt. A király és a köznép közvetlen kapcsolata a mai gondolkodásban meseszerűnek tűnik, de az egykorú írások, Galeotto Marzio és Janus Pannonius sorai hitelesen leírják, hogy az egyszerű ember, paraszt vagy katona együtt élt a királlyal. Aragóniai Beatrix új rendre törekvő előírásai, tiltakozásai szintén alátámasztják az uralkodó és a köznép egymás közti közvetlen viszonyát. Mátyás király személyisége alkalmas volt az erények, viselkedési minták, legkülönbözőbb emberi tulajdonságok megjelenítésére. Sem a korábban élt, sem az utána következő történeti személyiségek között nem találni ilyen népszerű hőst. A Mátyás király életében keletkezett dicsőítő versek és a halála után született írások pozitív hősről szólnak. Rövid-

del a király halála után a kortárs Antonio Bonfini változatos sokszínűséggel dicsőítette érényeit. Az eredeti latin szöveg hű fordításával birkózó Kulcsár Péter (Heltai Gáspár, Geréb László nyomdokain túl) megtalálta azokat a magyar kifejezéseket, amelyek választékosan, árnyaltan érzékeltették az olvasóval a király jó és rossz tulajdonságait, emberi gyengeségeit, tréfálkozását. A népköltészet mindehhez további adalékot kínál mondákba, anekdotákba ágyazva, amelyek az egyszerű szavakat képszerűvé, átérezhetővé, valóságossá teszik.

Példaértékű lehetett Mátyás király tette, egyénisége halála után is. A történészek számára egyszerű dokumentum az a Klaniczay Tibor által megtalált 1506-ban írt utasítás, amely szerint a morva sereget az elfogadott, közismert rend szerint, a Mátyás király által alkalmazott katonai rend alapján kell kialakítani. Mai gondolkodásunk szerint valami etalon lehetett a fekete seregre vonatkozó rend. Miksa és II. Ulászló uralkodása idején, a fekete sereg széttzilálása után a kortársak még követendő példának tartották Mátyás király szervezőképességét, irányítókészségét, katonai érényét, emberéletet kímélő hadi tetteit. Tudták és követendőnek tartották az ő hadi tudományát. Az adott körökben elegendő volt arra figyelmeztetni az általunk nem ismert adott személyt, a sereg vezetőjét, hogy a Mátyás király idején gyakorolt elváráshoz igazodjon.

Az íratlan tudás társadalomformáló erő lehet, és minden korban jelentős. A néphagyomány útjai ismeretlenek, de az évszázadok alatt jelentős átalakuláson átment költészet a népi tudást örökítette ránk, azt a szemléletet, ami hitet és erőt adott a közösségnek az időről időre végbemenő újjászületéshez. A Rákóczi-szabadságharc korában, 1706-ban, amikor II. Rákóczi Ferenc Kolozsváron járt, jezsuita iskoladrámában Mátyás királyt tették követendő példának. Az 1848–49-es szabadságharc idején a szájhagyomány szerint Kossuth Lajosnak addig kellett várnia, amíg a feltámadó Mátyás király felváltja. 1916-ban, az első világháború idején a pénzromlás gondjai miatt Mátyás királyt „hívták” segítségül. A tervezett szoborhoz adománygyűjtést szerveztek. Népszerű megmozdulásban az adakozók jelképesen egy fából kialakított szoborba vert szöggel bizonyították hozzájárulásukat.

A populáris kultúra szerint a fekete sereg és Mátyás király sorsa szervesen összekapcsolódott. A néphagyomány sokféleképp képes megfogalmazni az uralkodó iránti tiszteletet, a katonák megkérdőjelezhetetlen hűségét, a hibák elfogadását, az összetartozást. Az idealizált uralkodóra vágyás az egész Kárpát-medencében megtalálható, és mindez jellegzetesen Mátyás királyhoz kötődik.